

Tek Parti Döneminde Milliyetçi Değerlerin Din Derslerine Yansımaları

Yeliz Altuntaş

0000-0002-1248-161X

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

[ror.org/00jga9g46](mailto:yeliz.altuntas@ogr.sakarya.edu.tr)

yeliz.altuntas@ogr.sakarya.edu.tr

Mahmut Zengin

0000-0002-9042-7379

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

[ror.org/04ttnw109](mailto:zengin@sakarya.edu.tr)

zengin@sakarya.edu.tr

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte eğitim, sadece bireylerin gelişimini sağlamakla sınırlı kalmayan; aynı zamanda toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi ve ulus-devletin inşası için stratejik bir araç olarak yapılandırılmıştır. Bu bağlamda, özellikle din dersi kitapları devletin ideolojik hedeflerini öğrencilere aktarmada işlevsel bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de tek parti yönetiminin sürdüğü 1924–1946 yılları arasında yayımlanan din dersi kitaplarında milliyetçi değerlerin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin ulusal kimlik inşa sürecine nasıl katkı sunduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel bir durum çalışması olarak desenlenmiş; veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 1924–1946 tarihli din dersi kitapları analiz birimi olarak seçilmiş, elde edilen veriler NVivo 15 nitel veri analiz programı ile betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre din dersi kitaplarında sadece dini bilgiler sunulmamış; aynı zamanda Cumhuriyet'in milliyetçilik merkezli ideolojik hedefleri, dini söylemler aracılığıyla öğrencilere kazandırılmaya çalışılmıştır. Kitaplarda “milliyetçilik, vatan sevgisi, Türk kimliği, milli simgeler, devlet, ordu” gibi temalar öne çıkmakta; bu temalar “milli iman”, “Türk-Müslüman kimliği”, “vatanı sevmek imandandır” gibi ifadelerle dinî bir zemin üzerinde sunulmaktadır. Bu durum, milliyetçiliğin dinî değerlerle harmanlanarak öğrencilerde rejime bağlılık ve ulusal aidiyet bilinci oluşturmayı hedeflediğini göstermektedir. Atatürk, kitaplarda doğrudan Kemalist ideolojiyle ilişkilendirilmeden; bağımsızlık mücadelesinin öncüsü, milli birlik ve ilerleme simgesi olarak yer almakta, çocuklara örnek bir şahsiyet olarak sunulmaktadır. Vatan, bayrak, şehitlik ve gazilik gibi kavramlar hem milli hem de kutsal değerler olarak sunulurken, bireylerin dinî inançları üzerinden ideolojik bir kimlik inşası hedeflenmektedir. Çalışma, bu yönüyle din eğitiminin tek parti döneminde ulus-devlet inşasına hizmet eden ideolojik ve pedagojik bir araç olarak nasıl yapılandırıldığını gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi; Din Dersi; Ders Kitabı; Milliyetçilik; Milliyetçi Değerler

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, 1924-1946 yılları arasında din dersi kitaplarının milliyetçi değerleri dini referanslarla destekleyerek ulusal kimlik inşasında ideolojik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.
- Milliyetçilik, din dersi kitaplarında “milli iman”, “Türk-Müslüman kimliği” ve “vatan sevgisi” gibi dini kavramlarla harmanlanarak öğrencilerin bu değerleri içselleştirmesi amaçlanmıştır.
- Vatan, bayrak, şehitlik ve gazilik gibi unsurlar yalnızca milli değil, aynı zamanda dini birer görev ve kutsal değer olarak sunulmuştur.
- Atatürk, milli birlik ve bağımsızlığın simgesi ve ulusal önder olarak çocuklara rol model olarak gösterilmiştir.
- Bireylerde rejime bağlılık, toplumsal sorumluluk ve kolektif aidiyet bilincini güçlendirmek amacıyla din eğitiminden faydalanılmıştır.

Atıf Bilgisi

Altuntaş, Yeliz – Zengin, Mahmut. “Tek Parti Döneminde Milliyetçi Değerlerin Din Derslerine Yansımaları”. *Eskiye*ni 58 (Eylül 2025), 859-885.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674579>

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu makale Prof.Dr. Mahmut ZENGİN danışmanlığında hazırlanmakta olan “Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Derslerinde Milliyetçi ve Demokratik Değerler” adlı doktora tezindeki verilere dayalı olarak hazırlanmıştır.	
<i>Geliş Tarihi</i>	12 Nisan 2025	
<i>Kabul Tarihi</i>	26 Ağustos 2025	
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Eylül 2025	
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem	
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.	
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net	
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.	
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Yazar Katkıları</i>	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%25) - Yazar-2 (%75)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14)	Yazar-1 (%40) - Yazar-2 (%60)
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-	
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0	

Reflection of Nationalist Values in Religious Education Textbooks During the Single-Party Era (1924–1946)

Yeliz Altuntaş

0000-0002-1248-161X

Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Sakarya, Türkiye

[ror.org/00jga9g46](mailto:yeliz.altuntas@ogr.sakarya.edu.tr)

yeliz.altuntas@ogr.sakarya.edu.tr

Mahmut Zengin

0000-0002-9042-7379

Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Sakarya, Türkiye

[ror.org/04ttnw109](mailto:zengin@sakarya.edu.tr)

zengin@sakarya.edu.tr

Abstract

Following the establishment of the Republic of Turkey, the field of education was structured not merely as a means of individual development, but also as a strategic tool for achieving social transformation and constructing a nation-state. In this context, the function of religious education textbooks, in particular, was to transmit the ideological objectives of the state to students. The present study aims to examine how nationalist values were represented in religious education textbooks published during the single-party era in Turkey (1924–1946), and how these representations contributed to the construction of national identity. The research was designed as a qualitative case study, employing document analysis as the data collection method. The present study has selected religious education textbooks published by the Ministry of National Education between 1924 and 1946 were selected as the units of analysis. The data obtained were analyzed using descriptive analysis with the aid of the NVivo 15 qualitative data analysis software. The findings indicate that the textbooks did not merely convey religious knowledge; they also sought to instill the ideological foundations of the Republic, centered around nationalism, through religious discourse. Themes such as nationalism, patriotism, Turkish identity, national symbols, the state, and the military were emphasized and presented through religious expressions such as “national faith,” “Turkish-Muslim identity,” and “loving the homeland is part of faith.” This demonstrates that nationalism was interwoven with religious values to cultivate loyalty to the regime and a sense of national belonging among students. Mustafa Kemal Atatürk was not directly associated with Kemalist ideology in these texts; rather, he was presented as the pioneer of the independence struggle, a symbol of national unity and progress, and a role model for children. Concepts such as homeland, flag, martyrdom, and veteranhood were presented as both national and sacred religious values. In this regard, the study reveals how religious education during the single-party era was structured as both an ideological and pedagogical tool in the service of nation-state building.

Keywords

Religious Education; Religious Course; Textbook; Nationalism; Nationalist Values

Highlights

- The present study argues that during the period spanning from 1924 to 1946, the utilisation of religious education textbooks as instruments of ideology played a pivotal role in the construction of national identity with nationalist values being embedded within religious references.
- The integration of nationalism into religious was achieved through the utilisation of concepts such as “national faith,” “Turkish-Muslim identity,” and “love for the homeland.” The purpose of this integration was to instill these values in students.
- Elements such as homeland, flag, martyrdom, and veteranhood were presented as national ideals, religious duties, and sacred values.
- Atatürk was portrayed as a symbol of national unity and independence and a role model for children as a national leader.
- Religious education was structured to strengthen individuals' loyalty to the regime, social responsibility, and collective belonging.

Citation

Altuntaş, Yeliz – Zengin, Mahmut. “Reflection of Nationalist Values in Religious Education Textbooks During the Single-Party Era (1924–1946)”. *Eskiyei* 58 (September 2025), 859-885. <https://doi.org/10.37697/eskiyei.1674579>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is based on the data from the doctoral dissertation titled "Nationalist and Democratic Values in Religious Education in Republican Turkey", which is being prepared under the supervision of Prof. Dr. Mahmut ZENGİN.	
<i>Date of submission</i>	12 April 2024	
<i>Date of acceptance</i>	26 August 2025	
<i>Date of publication</i>	30 September 2025	
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net	
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.	
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%25) - Author-2 (%75)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%40) - Author-2 (%60)
<i>S. Development Goals</i>	-	
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

İktidarların değer ve ideolojilerini aktarırken kullandığı materyaller olan ders kitapları, bir toplumun hikayesinin anlatıldığı temel kaynaklardan biridir. Öğretim programları doğrultusunda ders kitaplarını şekillendiren ve yazarlar, toplumun kimlerden oluştuğuna, nasıl bir geçmişe sahip olduğuna, bugünkü konumuna ve gelecek vizyonuna dair bir birikim sunarlar. Başka bir deyişle, ders kitaplarında devlet ve toplum, tarihsel bir bağlama oturtulur ve bu tarihsellik içinde insanlarda bir ortak aidiyet duygusu, yani bir “Biz anlayışı” geliştirilmeye çalışılır. Bu şekilde ders kitapları insanlara bir kolektif hafıza da sunar; kimliğin bu hafıza temelinde şekillenmesi istenir. Dolayısıyla ders kitapları aracılığıyla bir ülkedeki kolektif kimliğin sınırları belirlenerek, bu kimliğin kimleri içeride kimleri dışarıda bıraktığını incelemek mümkündür.¹ Cumhuriyet döneminde eğitim, ulus-devlet inşasının en önemli araçlarından biri olarak tasarlanmış ve bu süreçte ders kitapları, ideolojik söylemi topluma aktarma işlevi üstlenmiştir. Eğitim, bireylere yurttaşlık bilinci kazandırmanın yanı sıra milliyetçi değerleri de benimsetmeyi hedeflemiştir.

Milliyetçilik kavramı, Fransız Devrimi ile şekillenmiş ve modern anlamını kazanmıştır. Bu kavram, ortak bir kimlik bilinci ve ulusal sınırlar içinde dayanışmayı öne çıkarmıştır.² Fransız Devrimi sonrası ulus-devlet inşasının temel taşlarından biri haline gelen millet kavramı ise; ortak dil, kültür, tarih ve dayanışma temelinde bir araya gelen insan topluluğunu ifade etmektedir.³ Millet kavramı da Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında toplumsal bütünlüğü sağlamanın ve ulusal kimlik inşa etmenin önemli bir aracı olarak eğitim politikalarına yansımıştır. Bu doğrultuda milliyetçilik, bir millete ait olma bilinci ve ortak değerler etrafında kenetlenme düşüncesi olarak öne çıkmıştır. Cumhuriyet rejimi, milliyetçiliği eğitim yoluyla bireylerde içselleştirme, ulusal kimliği pekiştirme ve rejime bağlılık oluşturma aracı olarak kullanmış; bu değer ders kitaplarında Türk kimliği, vatan sevgisi ve milli simgelerle ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Vatan kavramı ise, kişinin doğup büyüdüğü veya yaşadığı toprakları ifade etmekle⁴ birlikte Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarında milli bir sorumluluk ve dinle bütünleşmiş bir değer olarak işlenmiş; bu kavram din dersi kitaplarında ulusal kimliği güçlendiren temel unsurlardan biri haline getirilmiştir. Örgütlenmiş bir milletin oluşturduğu tüzel varlık olarak toplumsal düzeni ve kamu yararını sağlamak üzere merkezi bir otoriteyi temsil etmek anlamına gelen devlet⁵ kavramı; eğitim politikalarında toplumu yöneten ve düzeni sağlayan bir yapı olarak vurgulanırken, din dersi kitaplarında bu anlayışa uygun şekilde güvenlik ve istikrarın teminatı olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda, Cumhuriyet’in ilk yıllarında din dersi kitapları, milliyetçi değerleri bireylere kazandırmak ve ulusal kimliği pekiştirmek amacıyla eğitimin ideolojik bir aracı olarak yapılandırılmıştır. Millet, vatan, devlet, gazi, şehit ve kahramanlık gibi kavramlar, yalnızca toplumsal aidiyeti güçlendiren unsurlar olarak değil, aynı zamanda bireylerin rejime bağlılığını artıran öğeler olarak ele alınmıştır. Milliyetçi söylem, dinî referanslarla

¹ Kenan Çayır, “Biz” Kimiz? Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014), 9.

² Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 67.

³ Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi”, *İnsan ve İnsan* 21 (2019), 414.

⁴ Mustafa Keskin, “Ziya Gökalp’te Vatan Kavramı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1991), 443–452.

⁵ Türk Dil Kurumu, “Devlet”, (Erişim 14 Mayıs 2025).

desteklenmiş; ulus-devlet inşasında dinin rolü vatan sevgisi, millet bilinci ve devlet otoritesinin meşrulaştırılması üzerinden kurgulanmıştır. Özellikle millet kavramı, ortak dil, kültür ve tarih çerçevesinde tanımlanırken; vatan sevgisi, bireysel sorumluluk ve kutsal bir değer olarak sunulmuş; devlet ise düzenin ve güvenliğin teminatı olarak anlatılmıştır. Bu bağlamda, din dersi kitaplarında milliyetçi değerler, eğitim yoluyla bireylerde içselleştirilmeye, toplumsal dayanışmayı artıran ve ulusal kimliği güçlendiren temel bir unsur haline getirilmeye çalışılmıştır.

Tek parti döneminde din derslerinin durumuna baktığımızda ise; 1924 yılında örgün eğitimde din derslerine, ilkokulların 2., 3., 4. ve 5. sınıflarında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adıyla haftalık ikişer saat yer verilmiştir. 1930’lu yıllara gelindiğinde dersin adı “Din Dersi” olarak değiştirilmiş ve her program değişikliğinde dersin bazı sınıf seviyelerinden çıkarıldığı görülmüştür. 1924 Ortaokul (Lise Birinci Devre) programlarında din derslerine 1. ve 2. sınıflarda birer saatlik yer ayrılmışken, bu dersler 1927 yılında ortaokul programlarından tamamen çıkarılmıştır. Aynı yıl liselerin öğretim programlarında ise din derslerine hiç yer verilmemiştir. 1929’dan itibaren din dersleri önce şehir ilkokulu programlarından, 1939’dan itibaren ise köy ilkokullarından kaldırılmış; çok partili döneme kadar tekrar yer almamıştır. Bu süreçte öğretim programlarının, günümüzdeki gibi detaylı kazanımlar ve açıklamalı hedefler içermediği; daha çok konu başlıkları çerçevesinde geliştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla dönemin öğretim programlarında yer verilen konu başlıklarının içerik olarak nasıl işlendiği ancak ders kitapları aracılığıyla izlenebilmekte, bu bağlamda ders kitapları uygulamadaki eğitimin niteliğine ve ideolojik yönelimine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim dönemin din dersi kitaplarında milliyetçi değerlerin, öğretim programlarında açıkça belirtilmeyen fakat örtük biçimde iletilen ideolojik hedefleri destekler nitelikte kurgulandığı anlaşılmaktadır.⁶

Bununla birlikte, Türkiye’de ders kitaplarında milliyetçi değerleri inceleyen bazı akademik çalışmalar söz konusudur. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyal bilgiler ders kitaplarına odaklanırken, din dersi kitaplarıyla ilgili kapsamlı araştırmalar oldukça sınırlıdır. Özçetin⁷ ve Kılınç⁸ tarafından yapılan çalışmalar ders kitaplarının milliyetçilik ve ulus-devlet inşasına yönelik bir içerikle şekillendirildiğini göstermektedir. Özçetin’in *İlköğretim Ders Kitaplarında Vatandaşlık, Milliyetçilik ve Militarizm* başlıklı çalışması, 2011-2012 eğitim-öğretim yılına ait ilköğretim ders kitaplarını incelemektedir. Çalışmada, sosyal bilgiler, tarih ve vatandaşlık eğitimi kitaplarında vatandaşlık, milliyetçilik ve militarizm temaları söylem analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Kılınç’ın *Cumhuriyetin İlk Döneminde Ders Kitaplarındaki Milliyetçi Motiflerin Ulus Devletin İnşasındaki Rolü: 1923-1950 Arası Dönem* başlıklı çalışması ise, özellikle tarih, coğrafya ve vatandaşlık derslerinde milliyetçiliğin öne çıktığını ve din derslerinde bu söylemlerin dini referanslarla desteklendiğini tespit etmiştir. Çalışmamız ise 1924-1946 yılları arasındaki yalnızca din dersi kitaplarında milliyetçi değerlerin nasıl ele alındığını,

⁶ Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 27–32.

⁷ Burak Özçetin, “İlköğretim Ders Kitaplarında Vatandaşlık, Milliyetçilik ve Militarizm”, *Eleştirel Eğitim Seçkisi*, ed. N. S. Baykal vd. (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 87–107.

⁸ Uğur Kılınç, “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Ders Kitaplarındaki Milliyetçi Motiflerin Ulus Devletin İnşasındaki Rolü: 1923–1950 Arası Dönem”, *Tezkire* 32/83 (2023), 159–174.

hangi dini referanslarla desteklendiğini ve milli kimlik inşasına nasıl katkı sağladığını incelemektedir.

Turan'ın⁹ Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi başlıklı çalışması da Cumhuriyet'in erken döneminden itibaren eğitim sisteminin milli kimliği inşa etme sürecinde nasıl kullanıldığını incelemektedir. Turan, 1950-1960 yılları arasındaki ortaokul tarih kitaplarını analiz ederek ders kitaplarının yeni bir yurttaş formasyonu yaratma işlevi üstlendiğini ortaya koyarken, ders kitaplarının içeriklerinin resmî ideoloji doğrultusunda şekillendirildiğini ve milli kimliğin tarihsel, kültürel ve dilsel bağlamda işlendiğini vurgulamaktadır. İdeoloji ve eğitim ilişkisini ele alan Parlak ise¹⁰, *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışmasında, 1928-1946 yılları arasında tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarının devletin ideolojik temellerinin inşasındaki rolünü incelemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yurttaşlık ve demokrasi kavramlarının ders kitaplarında nasıl yer aldığını inceleyen Gürses ve Pazarcı¹¹, *Siyasal Gündemin Yurttaşlık Kavramına Etkileri: Ders Kitapları Üzerinden Bir İnceleme* başlıklı çalışmada, yurttaşlık eğitiminin tarihsel dönüşümünü analiz etmiştir. Bu çalışmada, yurttaşlık kavramının milliyetçilik ve laiklik bağlamında nasıl dönüştüğü ve eğitim politikalarına nasıl yansıdığı ortaya konulmuştur.

Milliyetçilik ve din ilişkisini inceleyen Babahan'ın¹² *Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Milliyetçilik ve Din* başlıklı çalışması, 1924-1950 yılları arasında tarih, sosyoloji ve din bilgisi ders kitaplarını içerik analizi yöntemiyle değerlendirmiştir. Babahan bu çalışmada 1924-1950 yılları arasında tarih, sosyoloji ve din bilgisi ders kitaplarını dönemsel olarak inceleyerek milliyetçi ve dini söylemlerin nasıl iç içe geçtiğini analiz etmektedir.

Cumhuriyet döneminde din eğitimi programları ve ders kitaplarının yapısını inceleyen bazı çalışmalar da din öğretiminin ideolojik çerçevede nasıl biçimlendiğini anlamaya katkı sunmaktadır. Çoştı'nun¹³ *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Öğretimi* başlıklı doktora çalışması, tek parti dönemindeki din eğitimi politikalarını tarihsel bağlamı içinde ele almakta ve 1949 yılına kadar olan süreçte din dersi kitaplarının resmî olarak program dışı bırakıldığı dönemde bile yayımlanan bazı kitapların içeriklerini inceleyerek bu kitapların nasıl ideolojik bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarın tek parti döneminde bazı dinî yayınların yasaklanma gerekçelerine¹⁴, 1924-1949 arasında yayımlanan din eğitimi kitaplarında ahlaka dair temalara¹⁵ ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar din eğitimiyle ilgili

⁹ Mehmet Turan, *1950 ile 1960 Yılları Arası Ortaokul Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹⁰ İsmet Parlak, *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2005).

¹¹ Gürses, Fatma - Nilgün Gürkan Pazarcı. "Siyasal Gündemin Yurttaşlık Kavramına Etkileri: Ders Kitapları Üzerinden Bir İnceleme." 5. Karaburun Bilim Kongresi Bildirisi içinde. (İzmir: 2010), 1-37.

¹² Ali Babahan, *Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Milliyetçilik ve Din* (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

¹³ Kamil Çoştı, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitimi Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹⁴ Kamil Çoştı, "Tek Parti Dönemindeki Bazı Dinî Yayınların Yasaklanma Sebepleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darülfunun İlahiyat]* 33 (2015), 97-122.

¹⁵ Kamil Çoştı, "1924-1949 Yılları Arasında Yayımlanmış Din Eğitimi Kitaplarında Ahlaka Dair Konular", *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler*, ts., 634-652.

neşredilen eserlere dair bibliyografik çalışmasına¹⁶ dayanan diğer araştırmaları da bu sürecin çok yönlü biçimde anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Diğer yandan, Zengin'in¹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretimi Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar* adlı eseri ise; din eğitiminin çoğulculuk, farklı inançlar ve yorum çeşitliliği gibi unsurlar bağlamında nasıl yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu çalışmalar doğrudan milliyetçi değerleri incelemese de, Cumhuriyet döneminde din dersi öğretim programları ve kitaplarının yapısını incelemesi bakımından mevcut çalışmayla örtüşen bir yön taşımaktadır.

İlgili literatür değerlendirildiğinde genel olarak Tarih, Türkçe, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerine odaklanıldığı, ancak din dersi kitaplarının milliyetçi değerler bağlamında incelenmesinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, din dersi kitaplarının milliyetçi değerler açısından daha geniş bir perspektifle ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda 1924-1946 yılları arasında tek parti döneminde milliyetçi değerlerin din derslerine ne şekilde yansdığı araştırmanın ana problemini oluşturmaktadır.

1. Yöntem

Türkiye'de tek parti döneminde (1924-1946) din dersi kitaplarında yer alan milliyetçi değerlerin incelenmesini amaçlayan bu çalışma nitel bir durum çalışması olarak yapılandırılmıştır. Durum çalışması, gerçek yaşam, güncel sınırlı bir durum ya da belli bir zaman dilimindeki çoklu sınırlı durumlar hakkında gözlem, mülakat, görsel-işitsel materyaller, doküman ve raporlar gibi bilgi kaynakları aracılığıyla araştırmacının detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır.¹⁸ Bu çalışmada bütüncül tek durum deseni tercih edilmiş ve tek parti dönemindeki din dersi kitapları analiz birimi olarak belirlenmiştir.

1.1. Veri kaynağı

Bu çalışmada, 1924-1946 yılları arasındaki din dersi kitapları temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. İlgili dönemde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen ve basılan din dersi kitapları araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Ders kitaplarına erişim sürecinde, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Milli Kütüphane veri tabanları kullanılarak kitaplar tek tek incelenmiştir. Bu çalışmada yalnızca, kapak veya iç sayfalarında Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesi'nin ilgili karar numaralarıyla resmî olarak onaylandığı açıkça belirtilmeyen ders kitapları inceleme kapsamına alınmamıştır.¹⁹ Ayrıca bazı eserlerin doğrudan Kur'an-ı Kerim ve mealıyla ilgili olması ve

¹⁶ Kamil Çoştı, "1826'dan 1923'e Din Eğitimi Yönelik Neşredilen Eserler Bibliyografyası", *International Symposium of Education and Values-4* (Bildiri Tam Metinler Kitabı, Karabük/Turkey, 2020), 512-525.

¹⁷ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017).

¹⁸ John W. Creswell, *Araştırma Deseni*, çev. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2017), 96.

¹⁹ İbrahim Hilmi, *Çocuklara İlk Ma'lûmât-ı Dîniyye Birinci Kitap: İlk Mekteb - İlk Devre* (İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmi [Orhaniye Matbaası], 1926); *Din Dersleri 'Amme Cüz'-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteblerin İlk Sınıflarına* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1344/1927); *Din Dersleri Kâd Semia Cüz'-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber, Üçüncü Kitap: İlk Mekteblerin Son Sınıflarına* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1344/1926); *Din Dersleri Tebâreke Cüz'-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteblerin Orta Sınıflarına* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1343); *Din Dersleri Vezzâriyat Cüz'-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteblerin Son Sınıflarına* (İstanbul: Orhaniye Matbaası,

milliyetçi değerlerle doğrudan ilişkilendirilebilecek içeriğe sahip olmamaları nedeniyle bu kitaplar da çalışmaya dahil edilmemiştir. Öte yandan, Zengin ve Menküç'ün (tarih) din ve ahlak kitapları üzerine kaleme aldığı bibliyografik çalışma²⁰ ders kitaplarının belirlenmesinde önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen ilkökul ve ortaokul din dersi kitaplarına dair detaylar Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1: Tek parti döneminde okutulan ilkökul ve ortaokul din dersi kitapları

Kitabın Adı	Sınıf Seviyesi	Yazar	Yayınevi	Basım Yılı
Türk Çocuğunun Din Kitabı	3. Sınıf	İbrahim Hilmi Çığıracan	Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası	1929
Türk Çocuğunun Din Kitabı	4. Sınıf	İbrahim Hilmi Çığıracan	Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası	1929
Türk Çocuğunun Din Kitabı	5. Sınıf	İbrahim Hilmi Çığıracan	Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası	1929
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri	3. Sınıf	Abdülbaki Gölpınarlı	Şirketi Mürettibiye Matbaası	1930
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri	4. Sınıf	Abdülbaki Gölpınarlı	Şirketi Mürettibiye Matbaası	1929
Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri	5. Sınıf	Abdülbaki Gölpınarlı	Şirketi Mürettibiye Matbaası	1929
İslam Dini	3. Sınıf	Yusuf Ziya	Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası	1927
İslam Dini	4. Sınıf	Yusuf Ziya	Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası	1927
İslam Dini	5. Sınıf	Yusuf Ziya	Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası	1927
Din Dersleri	Orta 1	İzmirli İsmail Hakkı	Marifet Matbaası	1341
Hasenat	Orta 1	Mehmet Ziya	İbrahim Hilmi Orhaniye Matbaası	1342
Din Dersleri Peygamberimiz	Orta 2	Yusuf Ziya	Kanaat Kütüphanesi Türk Matbaası	1926
Siyer-i Nebi	Orta 2	Mehmet Ziya	İbrahim Hilmi Orhaniye Matbaası	1926

1344/1927); *Din Dersleri ve Vezzâriyat Cüz-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber, Dördüncü Kitap* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1927/1345); *Müslüman Çocuk Yeni İlm-i Hâl* (İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1326/1908)

²⁰ Mahmut Zengin - Dilek Menküç, "Cumhuriyet Döneminde Din Dersi Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1924-1982)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/10 (2017), 361-386.

1.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasında incelenmesi hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.²¹ Bu yöntem, mevcut kayıtların veya belgelerin veri kaynağı olarak değerlendirilmesi ve araştırma problemi doğrultusunda incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir.²² Araştırmanın veri kaynağını oluşturan 1924-1946 yılları arasındaki din dersi kitapları tespit edildikten sonra bu materyallerden araştırmanın konusu ile ilgili verilerin sistematik bir şekilde elde edilmesi için Nvivo 15 nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki ders kitapları detaylı bir şekilde incelenmiş; kodlanan veriler betimsel analiz ilkeleri doğrultusunda temalar altında sözel olarak sunulmuş ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz; elde edilen verilerin, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenerek yorumlanmasıdır.²³

2. Din Dersi Kitaplarında Milliyetçi Değerlere Yönelik Bulgular

2.1. Millîlik/Milliyetçilik

Şekil 1: Millîlik/Milliyetçilik Tema ve Alt Temaları

Cumhuriyet'in erken döneminde din dersi kitapları, milliyetçi değerlerin inşasında önemli bir araç olarak kullanılmış ve bu bağlamda milliyetçi değerler kapsamında millîlik/milliyetçilik teması öne çıkmıştır. Ders kitaplarında bu tema ile *dini değerlerle desteklenen millî kimlik inşasının* amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dini değerlerle beslenen millî kimlik anlayışı oluşturulmasında *millî iman* ve *dini iman* kavramlarının kullanımı oldukça dikkat çekicidir. *Cumhuriyet*, *millî birlik* ve *Türk kimliği* olgularıyla da öğrencilerin ortak bir kimlik etrafında birleşmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında, *millî vazife şuuru* ön plana çıkarılmış ve cumhuriyet ideolojisinin şekillendirdiği ideal vatandaş modeli içerisinde bireylerin, dini ve millî sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Millî kimlik inşası bağlamında ayrıca *Türkçe*'ye önemli vurgular yapılmıştır. Dil, millî kimliğin en temel unsurlarından biri olarak ele alınmış ve bu çerçevede Türkçenin ibadet dili olarak kullanılması teşvik edilmiştir. Son olarak, ders kitaplarında *millî seciye/karakter* ile *milliyet ve din sevgisi* olguları da kimlik inşasının önemli bileşenleri olarak işlenmiştir. Bu kapsamda millî kimlik inşasında sadece rasyonel unsurlar değil, bireyin duygu dünyasına hitap eden aidiyet unsurları da ön plana çıkarılmış, din ve milliyet sevgisi millî kimliği besleyen ve güçlendiren değerler olarak ele alınmıştır.

²¹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 188.

²² Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 187–188.

²³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 239.

Yörükân'ın ilkökul 4. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında yer alan “Ebu Bekir koca bir milletin reisi olduğu halde, vefatında yalnız bir altın parası çıkmıştır. Servetini hep hayırlı işlere sarf ederdi.”²⁴ ifadesinde bireylerde hem dini hem de milli görev bilincinin oluşturulmasına yönelik örneklerle yer verilmiştir. Mesela, Hz. Ebu Bekir'in vefatında geriye yalnızca bir altın bırakması ve tüm malını hayırlı işlere sarf etmesi, yalnızca bir dini önder olarak değil, feragatkâr, dürüst ve toplumuna karşı sorumluluk sahibi bir ideal şahsiyet olarak sunulmaktadır. Bu tür örneklerle, öğrencilere milli karakterin bir parçası olarak özveri, kanaatkârlık ve toplumsal hizmet anlayışı aşılanmaya çalışılmıştır. Din dersi kitaplarında öne çıkan bu temalar Cumhuriyet'in erken döneminde eğitim yoluyla oluşturulmak istenen milli kimliğin çok yönlü yapısını da gözler önüne sermektedir. Bu temaların din dersi kitaplarındaki somut yansımalarına dair diğer ayrıntılar şöyledir:

İbrahim Hilmi'nin ilkökul 3. Sınıf için hazırladığı din dersi kitabında yer alan “Bugünkü Türklerin dini İslam dinidir. İslam imanı, dini ve milli iman, bizi birbirimize bağlıyor.”²⁵ ifadesinde *millî iman* kavramı, kültürel birliğin yanı sıra dini ve milli kimliğin birleştiği ortak bir kimliği temsil etmektedir. Benzer şekilde Gölpinarlı'nın 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında da milli iman kavramı şu bağlamda kullanılmıştır:

Bizim bir de milli imanımız vardır. Biz Türküz. Türkler medenidir. Milletimiz daima ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Türk adı anılınca göğüsüm iftiharla kabarıp, başım yükselir. Milletime, vatanıma olanların hepsini bu iman birleştiriyor. Biz bu milli imanı büyük Cumhur Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin ve onun hamiyetli arkadaşlarının gayretiyle Cumhuriyet sayesinde kazandık.²⁶

Bu ifadelerde zikredilen *millî iman*, Cumhuriyet rejimine bağlılık ve ona sahip çıkma anlayışının kazandırılması açısından oldukça dikkat çekicidir. Dinî ve milli kimlik, aslında toplumsal birliği sağlamaya yönelik bir işlev görmektedir. Bu çerçevede, *Cumhuriyet* kavramı da bu kimliğin oluşturulmasında merkezi bir konuma sahiptir.

Din dersi kitaplarında dil ve dini pratiklerin ulusal kimlikle ilişkilendirilmesi dikkat çekerken, milli kimliğin inşasında kimlik-dil ilişkisinin göz ardı edilmediği anlaşılmaktadır. Yörükân'ın hazırladığı 5. Sınıf din dersi kitabında geçen “Her millet Allahu Teala Hazretlerine kendi dili ile yalvarır.”²⁷ ifadesi, Türkçenin ibadet dili olarak kullanılmasını teşvik etmekte ve ulusal kimlik inşasında dilin önemine işaret etmektedir. Bu durum, Cumhuriyet'in modernleşme politikalarının bir parçası olarak dilin önemini ve milli kimliğin oluşturulmasındaki rolünü yansıtmaktadır.

Yörükân'ın ortaokullar için hazırladığı “Din Dersleri Peygamberimiz” isimli kitapta yer alan “Müslüman, her millete bir peygamber, onlara meşâle-i hidayete taşıyan, asil fikirler nefh ederek onları tenvir eden ve ahlakını yükselten bir müceddid gönderildiğine inanırlar. Fakat peygamberimiz bir milletin bir kavmin değil, bütün cihan milletlerinin peygamberidir”²⁸ ifadede ise İslam'ın yalnızca belirli bir topluluk için değil, tüm insanlık için rehberlik eden bir din olduğu fikri öne çıkarılmaktadır.

²⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Dini 4. Sınıf 2. Kitap* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Türk Matbaası, 1927), 9.

²⁵ İbrahim Hilmi Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3* (İstanbul: Hilmi Kütüphanesi ve Marifet Matbaası, 1929), 20.

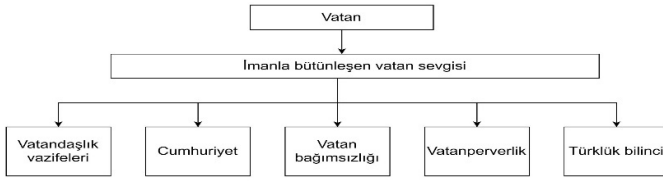
²⁶ Muallim Abdülbaki Gölpinarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 3* (İstanbul: Şirketi Mürettebiye, 1930), 19.

²⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Dini 5. Sınıf 3. Kitap* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi ve Letafet Matbaası, 1927), 53.

²⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *Din Dersleri Peygamberimiz* (İstanbul: Türk Matbaası, 1926), 7-8.

İbrahim Hilmi tarafından 4. Sınıflar için hazırlanan “Türk Çocuğunun Din Kitabı”nda geçen “Kendi dini ve milliyetini sevmek herkes için memduhtur.”²⁹ ifadesi ise, *milliyet ve din sevgisinin* bir erdem olarak sunulduğunu ve bu sevginin bireyin hem dini hem de milli kimliğinin doğal bir parçası olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu söylemler, milli kimliği dinle bütünleştirerek çok boyutlu bir aidiyet anlayışı oluşturmayı amaçlamakta ve bireyin hem dini hem de milli değerleri içselleştirmesine yönelik bir motivasyonu içermektedir. Böylece, milli kimlik inşasında sadece rasyonel unsurlar değil, aynı zamanda bireyin duygusal bağlılığını pekiştiren öğeler de vurgulanmaktadır.

2.2. Vatan

Şekil 2: Vatan Tema ve Alt Temaları

Cumhuriyet’in erken döneminde ders kitaplarında öne çıkan vatan teması, dini ve milli değerlerle bütünleşmiş bir vatan anlayışının öğrencilere kazandırılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, vatan sevgisini iman ile özdeşleştiren ve onu kutsal bir değer olarak tanımlayan ifadelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. *İmanla bütünleşen vatan sevgisi*, bireyin ahlaki ve dini sorumluluklarının bir parçası olarak sunulmuş, vatanın korunması ve ona hizmet etmenin dini bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır. Özellikle dini değerlerle kutsanmış vatan anlayışı, İbrahim Hilmi’nin ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen “Vatanı sevmek imandandır.”³⁰ ifadesiyle özlü bir şekilde aktarılmış ve bireyin dini kimliği ile vatan sevgisi arasında ayrılmaz bir bağ kurulmuştur. Vatan kavramı milli kimlik inşasının temel unsurlarından biri olarak da ele alınmıştır. Ayrıca Cumhuriyet’in ulus-devlet inşasında *vatan bağımsızlığı* ve *Cumhuriyet* kavramları da vatan temasının ayrılmaz bir parçası olarak işlenmiştir. Cumhuriyet rejiminin getirdiği değerler ile vatan sevgisi özdeşleştirilmiş, bireylerin Cumhuriyet’e sahip çıkmaları ve onun temel değerlerini benimsemeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Cumhuriyet’in erken dönem din dersi kitaplarında *imanla bütünleşen vatan sevgisi*, vatanın yalnızca coğrafi bir alan olmaktan öte, dini ve milli kimliğin ayrılmaz bir unsuru olarak kurgulandığını göstermektedir. Bu anlayış çerçevesinde, vatan sevgisi imanın bir parçası olarak tanımlanmış, bireyin dini ve ahlaki yükümlülükleriyle iç içe sunulmuştur. İbrahim Hilmi’nin 4. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen “Vatanı sevmek imandandır.”³¹ ifadesi, vatan sevgisinin sadece duygusal ya da milli bir aidiyet unsuru olmadığını, aynı zamanda bir Müslümanın dini kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda “İşte görüyorsunuz ya çocuklar, vatansız din olmuyor. Bizde istiklâl harbinde çalışmasaydık, vatanımızı kurtarmasaydık, bugün ne hükümetimiz kalırdı

²⁹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 94.

³⁰ İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4 (İstanbul: Hilmi Kütüphanesi ve Marifet Matbaası, 1929), 44.

³¹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 44.

ne milletimiz”³² ifadesinde de vatanın korunmasının dini kimliğin sürdürülebilirliği için bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.

Cumhuriyet’in erken dönem din dersi kitaplarında, vatan sevgisi yalnızca milli bir duygu olarak değil, aynı zamanda dini bir sorumluluk ve kutsal bir değer olarak ele alınmıştır. *İmanla bütünleşen vatan sevgisi* teması çerçevesinde, vatanın korunması ve ona hizmet etmek bireyin dini inancıyla bütünleşmiş bir görev olarak sunulmuştur. “Allaha en büyük ibadet onu sevmek, hayırlı bir insan olmak, milletimize, vatanımıza, hükümetimize sonra da bütün insanlara faydamız dokunmaktır”³³ ifadesi, vatan sevgisinin yalnızca bireysel bir bağlılık değil, aynı zamanda toplumsal faydayı gözeten bir ahlaki sorumluluk olarak işlendiğini göstermektedir. Gölpınarlı’nın ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen “İman sahibi olanların güzel huylu ve milletine, vatanına, bütün insanlara hayırlı olmaları peygamberlerin söylediği şeyleri yapmaları lazımdır. Çünkü İslam dini, millet ve vatan sevgisi ve ahlak güzelliği üzerine kurulmuştur”³⁴ şeklindeki ifadeler vatan sevgisinin İslam ahlakı çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir. Yine Gölpınarlı’nın 4. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen “Bir Müslüman kendi nefesine, başkalarına hayırlı olduğu gibi doğup büyüdüğü memleketine ve vatanına da hayırlı olur. Cenab-ı hak Kur’an-ı Kerim’de emniyetli, asayişli memleket ancak insan öz lisanıdır”³⁵ ifadesi de vatan sevgisinin bireysel ahlak ve toplumsal sorumluluk ile nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Cumhuriyet’in erken döneminde din dersi kitaplarında *vatanperverlik* kavramı da *imanla bütünleşen vatan sevgisi* içinde ele alınmış ve bireyin vatanına olan bağlılığı hem dini hem de toplumsal bir görev olarak şu şekilde tanımlanmıştır:

Vatanperverlik: İslamın bütün düşüncesiyle, kabile, iş ile vatanına bağlanmak, vatanını sevmek, vatanın yükselmesine vatandaşlarının refahına çalışmak vatanperverliktir. İyi ve cesur bir vatanperver memleketinde göreceği muvaffakiyetlerden bahtiyarlık, felaketlerden de bedbahtlık hisseder. Vatanın toprağını şeref ve haysiyetini canla, başla müdafaa etmeyi bilir. Vatan bir tehlike karşısında bulunduğu zaman vatanın selameti için her türlü kahramanlığı, fedakarlığı göze alır. Bir devletin temelini sağlamlaştıran vatan sevgisidir. Cenabıhak memleketleri vatan sevgisiyle mamur eder. Din, can, ırz, çoluk, çocuk, hep vatan sevgisiyle muhafaza olunur.³⁶

İbrahim Hilmi’nin 4. Sınıflar için hazırladığı kitapta, vatanperverlik yalnızca duygusal bir bağlılık değil, bir görev ve sorumluluk olarak sunulmuştur. İbrahim Hilmi’nin 4. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında ayrıca vatan sevgisinin yalnızca bir duygu değil, bireylerin yerine getirmesi gereken somut bir görev olarak *vatandaşlık vazifeleri* kapsamında işlendiği görülmektedir. “Küçükler ta mektep sıralarında hayır işlemeye alışırlar, büyüdükçe ebeveynine, vatanına, milletine karşı büyük büyük hayırlı işler görürler”³⁷ ifadesi, bireyin erken yaşlardan itibaren toplumsal sorumluluk bilinci kazanmasının

³² Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 30.

³³ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 45.

³⁴ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 3*, 18.

³⁵ Muallim Abdülbaki Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 4* (İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, Ahmet Kâmil ve Şeriki Matbaası, 1929), 45.

³⁶ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 46-47.

³⁷ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 20.

önemine vurgu yapılarak, bu yaklaşım Cumhuriyet'in "iyi insan" ve "faydalı vatandaş" yetiştirme hedefini yansıtmaktadır.

Ahlaki değerler bireysel gelişimin yanı sıra vatana ve millete hizmetle ilişkilendirilmiş, eğitim bireysel başarı kadar toplumsal faydayı da amaçlayan bir araç olarak sunulmuştur. Benzer şekilde İbrahim Hilmi'nin hazırladığı 3.sınıf ders kitabında geçen, "Fakat ben, vazifemin hakkını tam olarak almıyorum, mükafat görmüyorum diye işime ehemmiyet vermezsem hem kendime hem milletime, vatanıma fenalık etmiş olurum"³⁸ ifadesi de bireyin sorumluluklarını yerine getirmemesinin yalnızca kendisini değil, içinde yaşadığı toplumu ve vatani da olumsuz etkileyeceği anlatılmıştır. Benzer şekilde İbrahim Hilmi'nin 4. Sınıflar için hazırladığı kitabın başka bir bölümünde geçen "İyiliği, saadeti, zenginliği, ailene, akrabana, komşularına, vatanına, vatandaşlarına da teşmil et"³⁹ ifadesinde de bireysel iyiliğin ve refahın sadece kişinin çevresiyle sınırlı kalmaması, aksine topluma da yansımaları gerektiği ifade edilmiştir.

İbrahim Hilmi'nin ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen "Biz çalışacağız vatanımızı şenletecek, büyütecek ana ve babamızı nasıl seviyor isek, dinimizi cumhuriyetimizi de öyle seveceğiz! Ey büyük tanrı! Sende bu güzel vatani bu büyük dini ebediyen inayet edeceksin değil mi?"⁴⁰ ifadesi de *vatandaşlık vazifeleri* teması altında değerlendirilebilir. Aynı zamanda, Cumhuriyet'in korunması ve yaşatılması, vatan sevgisinin doğal bir uzantısı olarak görülmüş, bireyin bu uğurda çalışmasının dini bir temele dayandığı ima edilmiştir.

İbrahim Hilmi'nin ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı kitapta geçen "Biz Türküz. Türkler medenidir. Milletimiz daima ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Türk adı anılınca göğsüm iftiharla kabarır, başım yükselir. Milletime, vatanıma faydası dokunanları severim. Mübarek yurduma fenalık edenleri hiç sevmem."⁴¹ ifadesinde de vatanın sadece fiziksel bir mekân olmanın ötesinde, Türk milletinin ortak değerleri etrafında *Türklük bilinci* ile birleştiği bir alan olarak sunulduğunu göstermektedir. Bu anlayış, vatan sevgisinin milli kimlikle iç içe geçtiğini ve bireyin aidiyet duygusunun güçlendirilmesi için eğitimin bilinçli bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Aynı ders kitabındaki başka bir kısımda da benzer şekilde "Ben bir Türk ve Müslümanım, Allahımı severim, hükümete, millete yardım etmek, büyüyünce verilen işe dikkat eylemek benim vazifemdir. Herkese hayırlı olacağım; milletimi cehaletten, taassuptan kurtaran, medeniyetin nuruna kavuşturan Cumhuriyeti yaşatacağım. Milli ve dini imanımı yaşayacağım. Yaşasın Türklük ve Cumhuriyet"⁴² ifadeleriyle *Cumhuriyet*, vatanın modernleşmesi ve *vatan bağımsızlığının* devam ettirilmesi için kritik bir unsur olarak ele alınmıştır. Aynı vurgu İbrahim Hilmi'nin 4.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında da bulunmaktadır: "Bir Müslüman Türk bütün vatandaşlarının iyi ve mesut olmasını ister. Memleketinin refah ve saadetini ister. Vatanın daima yükselmesini arzu eder."⁴³

³⁸ İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3* (İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası, 1929), 44.

³⁹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*, 19.

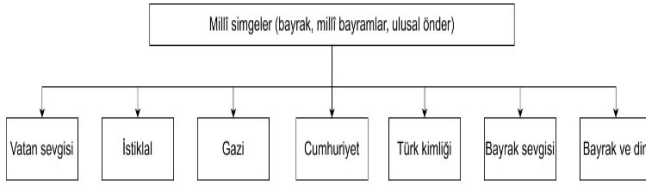
⁴⁰ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*, 67.

⁴¹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3*, 18–19.

⁴² Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3*, 45–46.

⁴³ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*, 16.

2.3. Milli Simgeler (Bayrak, Milli bayram, Ulusal önder)

Şekil 3: Milli Simgeler Tema ve Alt Temaları

Bağımsızlık mücadelesi ve ulus-devlet inşası sürecinde milli simgeler, toplumsal bütünleşmenin ve kimlik inşasının önemli araçları haline gelmiştir. Din dersi kitaplarında bu simgeler hem milli bilinç kazandırmak hem de yeni nesilleri Cumhuriyet'in değerleri etrafında birleştirmek amacıyla vurgulanmıştır. Ulusal önder, bayrak ve milli bayramlar temaları, *vatan sevgisi* ve *istiklal* temalarıyla iç içe geçmiş, özellikle Atatürk'ün liderliği, Cumhuriyet rejiminin meşruiyetini pekiştiren bir unsur olarak ele alınmıştır. Gazi temasıyla Atatürk'ün rolü yüceltilirken, *Cumhuriyet* ve *Türk kimliği* temaları milli bayramlar aracılığıyla kolektif bir hafıza oluşturacak şekilde işlenmiştir. Ayrıca, *bayrak sevgisi* teması bağımsızlığın ve ulusal birlik duygusunun simgesi olarak yüceltilmiş, *bayrak ve din* temasıyla ilişkisi kurulmuş, böylece bayrağın hem milli hem de dini bir kutsallık taşıdığı vurgulanmıştır.

Din dersi kitaplarında ulusal önder teması, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik rolü ve Cumhuriyet'in kurucusu olarak temsil edilmesi üzerinden güçlü bir şekilde işlenmiştir. Metinlerde Atatürk, bağımsızlık mücadelesinin ve modernleşme hareketinin öncüsü olarak idealize edilmiştir. İbrahim Hilmi'nin ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı kitapta yer alan “Yunanlıları memleketimizden kovan, düşmanlara yardım eden hain padişahla, soysuz vatansızları ülkemizden süren, Cumhuriyet'i ilan eden büyük Gazi 23 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başına geçmiş, fedakâr ve hamiyetli arkadaşları ile birleşip çalışmaya başlamıştır”⁴⁴ ifadesinde, Atatürk'ün liderliği *Gazi* temasıyla öne çıkarılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki belirleyici rolüyle padişahın halktan kopuk yönetimine karşı halkın refahını ve özgürlüğünü esas alan bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Atatürk, burada sadece tarihsel bir figür değil, aynı zamanda çocukların izlemesi gereken bir rol model olarak sunulmaktadır. Benzer şekilde aynı ders kitabında yer alan “Bizde çocuklar, Gazimize uyararak, onun doğru sözlerini dinleyerek, onun gösterdiği yolda yürüyerek istiklâlimizi kurtarmadık mı?”⁴⁵ ifadesi de Atatürk'ün rehberliğinin milli bir görev ve kurtuluşun anahtarı olarak sunulması, onun çizdiği yolun kutsallaştırılarak ulusal idealleri gerçekleştirme aracı olarak gösterildiğini ortaya koymaktadır.

Gölpınarlı'nın 5.sınıflar için hazırladığı ders kitabında yer alan “Büyük Gazimiz bize yol göstermeseydi, biz de onun nurlandığı yola gitmeseydik istiklâlimizi elde edebilir miydik?”⁴⁶ ifadesi de Atatürk'ün liderliğinin vazgeçilmez olduğu ve ulusal kurtuluşun onun rehberliğinde mümkün görüldüğü belirtilerek, *istiklal* teması altında çocuklara minnet ve bağlılık duygusunun aşılması hedeflenmiştir. Son olarak Gölpınarlı'nın aynı ders

⁴⁴ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 13.

⁴⁵ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 39.

⁴⁶ Muallim Abdüllbaki Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5* (İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1929), 19.

kitabındaki “Bundan sonra Türk, kendisine bu saadeti veren büyük Gazi’nin nurlandırıldığı Cumhuriyet ve medeniyet yolunda yürüdükçe düşmanlar, ona dokunamayacak ve istiklâlini daima muhafaza edecektir.”⁴⁷ ifadesi de *Türk kimliği* temasıyla Atatürk’ün önderliği, ulusal kimliğin ve bağımsızlığın simgesi olarak sunulmuş, Cumhuriyet’in devamlılığı onun ideallerine bağlılıkla ilişkilendirilmiştir. Bu söylem, çocuklarda Atatürk sevgisini ve Cumhuriyet değerlerine bağlılığı güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Din dersi kitaplarında milli bayramlar teması da Cumhuriyet’in değerlerini ve kazanımlarını genç nesillere aktarmak için önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Metinlerde milli bayramlar, sadece birer kutlama günü değil, aynı zamanda ulusal bilincin güçlendirildiği, bağımsızlık mücadelesinin hatırlandığı ve Cumhuriyet’in kazanımlarının çocuklara öğretildiği önemli fırsatlar olarak sunulmuştur. İbrahim Hilmi’nin ilkokul 3. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında yer alan “Nisan’ın yirmi üçüncü günü de büyük bir bayramımızdır. Yunanlılar memleketlerimize saldırırken vatanını seven hamiyetli Türkler, o gün Ankara’da toplanmışlar, Büyük Millet Meclisini açmışlar, milletin başına geçip istiklâl harbine girişmişlerdir.”⁴⁸ ifadesinde 23 Nisan halkın iradesi ve bağımsızlık mücadelesinin simgesi olarak tanıtılmakta, *vatan sevgisi* temasıyla milli kimlik bilincini pekiştirmeye yönelik bir araç olarak sunulmaktadır. Benzer şekilde Gölpınarlı’nın ilkokul 3. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında da *Cumhuriyet* temasına aynı vurgu görülmektedir:

Bayram günleri, bizim en büyük sevinç günlerimizdir. Milli bayramlarımızın en şerefli, birinci teşrinin yirmi dokuzuncu günüdür. O gün, Cumhuriyet ilan edildi. Zalim padişahları başımızdan attık. Türk milleti, terakki yoluna girdi, hakiki medeniyeti kabul ettik. O günden sonra artık, millet kendi kendisini idareye başladı.⁴⁹

Bu ifade, Cumhuriyet’in ilanı modernleşme simgesi olarak vurgulanırken, milli bayramlar Cumhuriyet’e bağlılık aşılacak ve rejimin ideolojik temellerini güçlendirmek için eğitim aracı olarak kullanılmaktadır.

Din dersi kitaplarında yer alan bayrak teması ise, vatan ve millet sevgisinin somut bir simgesi olarak ele alınmış ve milli duyguların pekiştirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bayrak, yalnızca ulusal kimliği temsil eden bir simge olarak değil, aynı zamanda dini ve milli değerlerin bulunduğu kutsal bir sembol olarak sunulmuştur. İbrahim Hilmi’nin ilkokul 4. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen “Ya Rab! Ne bahtiyar Türk çocuklarıyız, minarelerimizde ezan okunuyor, camilerimizde ibadet ediliyor, sokaklarımızda ay ve yıldızlı bayraklar dalgalana dalgalana geçiyor, yer ve gök, dağ ve orman, deniz ve ırmak, hep bu güzel yerler Türk ve Müslüman elidir.”⁵⁰ bu ifade, bayrak, Müslüman Türk kimliğinin ve ulusal birlik duygusunun ayrılmaz bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bayrağın göklerde dalgalanması, dini özgürlük ve bağımsızlığın simgesi olarak sunulmuş, Türk milletinin bu değerlerle kutsandığı vurgulanmıştır. Aynı ders kitabında yer alan “Büyük al bayrak! Bayrağı selamlıyor, Allah’ıma şükrediyorum”⁵¹ ifadesinde de benzer şekilde; bayrak, vatan sevgisi ve milli kimliğin sembolü olarak yüceltilirken, *bayrak ve din* teması altında milli bilinçle dini değerlerin bütünleştiği güçlü bir simge haline getirilmiştir.

⁴⁷ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5*, 35.

⁴⁸ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3*, 12.

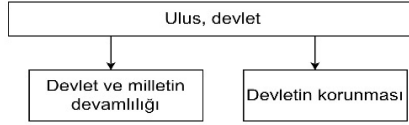
⁴⁹ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 3*, 12.

⁵⁰ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*, 66.

⁵¹ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*, 66.

Bu yaklaşım, *bayrak sevgisi* temasıyla öğrencilerde bayrağa derin bir sevgi ve bağlılık oluşturmayı hedeflemektedir.

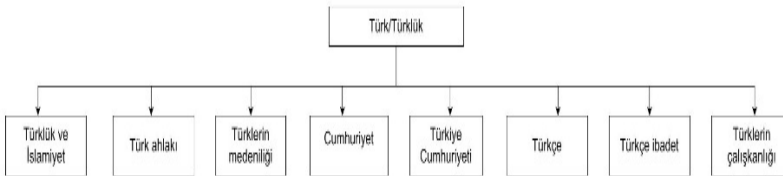
2.4. Ulus, Devlet

Şekil 4: Ulus, Devlet Tema ve Alt Temaları

Ulus ve devlet teması çerçevesinde din dersi kitaplarında, bireylerin milli kimlik bilinciyle yetiştirilmesi ve devletin bekasının dini ve ahlaki sorumluluklarla ilişkilendirilmesi dikkat çeken bir unsurdur. Bu bağlamda, *devlet ve milletin devamlılığı* ve *devletin korunması* gibi alt temalar öne çıkmaktadır. İbrahim Hilmi'nin 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen "Vatanımızı düşmanlardan koruyan tayyareleri alan ve en hayırlı cemiyet olan Tayyare Cemiyeti"⁵² ifadesi, ulusal güvenliğin sağlanmasını kolektif bir sorumluluk olarak sunmakta, devletin savunulmasını bireylerin vatan sevgisi ve fedakârlığı ile ilişkilendirmektedir. Burada, *devletin korunması* temasıyla ulusal kalkınmaya katkı sunan sivil girişimlerin teşvik edilmesiyle bireylerin devlete olan aidiyet duygusunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Benzer şekilde, "Bütün bu ibadetler nefsimizin ıslahına, ahlakımızın yükselmesine, neslimizin bekasına, devlet ve milletimizin payidâr olmasına hizmet eder."⁵³ ifadesi ise, ibadet ve ahlaki gelişimin yalnızca bireysel bir sorumluluk olmadığını, aynı zamanda ulusun varlığının ve devletin sürekliliğinin teminatı olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, *devlet ve milletin devamlılığı* teması bireylerin dini vecibelerini yerine getirmesiyle doğrudan ilişkilendirilmiş, bireyin manevi gelişimi toplumsal düzenin ve devletin devamlılığının temel koşullarından biri olarak sunulmuştur. Böylece, ulus ve devlet teması altında bireylere hem fiziksel hem de manevi düzeyde ulusal birlik ve dayanışmayı destekleyen sorumluluklar yüklenmiş, devletin bekasının yalnızca siyasi ve askeri tedbirlerle değil, aynı zamanda ahlaki ve dini değerlerle sağlanabileceği vurgulanmıştır.

2.5. Türk/Türklük

Şekil 5: Türk/Türklük Tema ve Alt Temaları

Türk teması, Cumhuriyet'in erken döneminde din dersi kitaplarında hem milli hem de dini bir aidiyet olarak vurgulanmış; Türk kavramı, yalnızca etnik kimlik değil, İslamiyet ile bütünleşmiş bir medeniyet anlayışı içinde ele alınmış ve Türklerin İslam dünyasındaki yeri vurgulanmıştır. Ders kitaplarında, *Türklük ve İslamiyet* teması çerçevesinde Türklerin İslam dininin yayılmasındaki rolü vurgulanmış, bu birliktelik Türk kimliğinin temel

⁵² Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 16.

⁵³ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 9.

unsurlarından biri olarak sunulmuştur. Aynı zamanda *Türk ahlakı*, dürüstlük, mertlik ve yüksek karakter gibi değerlerle öne çıkarılmış, ahlaki meziyetlerin milletin kimliğini şekillendirdiği belirtilmiştir. *Türklerin medeniliği* temasında ise Türklerin tarih boyunca yenilikçi, ilerici ve medeniyet kurucu bir millet olduğu işlenmiş, kahramanlık vurgusu ile ulusun tarihsel direnci ve bağımsızlık mücadelesi desteklenmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, milli kimlik inşası sürecinde Türklük ve Cumhuriyet temaları bütünleşmiş, bireylerin hem milli hem de dini aidiyet bilinciyle yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Müslüman Türk vurgusu ile dinin milli kimlikle nasıl iç içe geçtiği işlenirken, *Türkiye Cumhuriyeti* devleti, modernleşme ve bağımsızlık sembolü olarak sunulmuştur. Ayrıca Türklerin imanı ve Türklerin dini kavramları altında, milletin inanç yapısı ve İslam'a olan bağlılığına özel bir vurgu yapılmıştır. Bunun yanında, *Türkçe* teması aracılığıyla ibadetlerin anlaşılır olması ve Türk kimliğinin dil yoluyla güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durularak *Türkçe ibadete* vurgu yapılmıştır. Son olarak, *Türklerin çalışkanlığı* teması altında, üretkenlik ve sorumluluk bilinci ideal vatandaşlık modelinin bir parçası olarak ele alınmış, Türklerin başarılarıyla İslam dünyasına örnek bir millet olduğu işlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönemindeki din dersi kitaplarında *Türklük ve İslamiyet* kavramı ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmış ve milli kimliğin şekillendirilmesinde dinin merkezi bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Türklüğün sadece bir etnik aidiyet değil, Müslümanlıkla güçlenen kutsal bir değer olduğu anlatılmıştır. İbrahim Hilmi'nin 4. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında yer alan “Ben bir Türküm, çok şükür Müslümanım. Türklük ululuktur.”⁵⁴ ifadesi, bu anlayışı doğrudan yansıtmaktadır. Burada Türk teması yüce bir değer olarak tanımlanırken, Müslümanlık ise bu değerın ayrılmaz bir parçası olarak sunulmaktadır. Aynı ders kitabında geçen “Eğer Türkler olmasaydı, bugün İslam dini bu kadar yayılmaz ve kuvvetli olmazdı. Türkler Asya’da ve Avrupa’da İslam dininin neşri için çok çalışmışlardır”⁵⁵ ifadesinde de Türklerin İslam’ı yayma misyonuna sahip olduğu vurgulanmış, dolayısıyla milli kimliğin dini bir sorumluluk bilinciyle şekillendiği anlatılmıştır. Bununla birlikte, İbrahim Hilmi ve Yörükân’ın hazırladığı din dersi kitaplarında yer alan “Bugün Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün Türkler Müslümanlardır. Memleketimiz haricinde de Türk vardır. Bunların hepsi Müslümandır.”⁵⁶ ve “Türklerin imanı şudur: Allah bir, peygamber ve kuran hakır”⁵⁷ iki ayrı ifadede de Türk kimliğinin homojen bir yapı olarak sunulduğu görülmektedir.

Yörükân’ın 5. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen “Türkiye Cumhuriyeti dahilinde oturan bütün Türkler, yani Türk elindeki biz Türkler, hepimiz Müslümanız.”⁵⁸ ifadesinde ise; Türk kimliği ile İslamiyet’in ayrılmaz bir bütün olduğu mesajı verilmiş ve farklı inanç topluluklarına yer verilmeden, *Türklük* homojen bir yapı içinde ele alınmıştır. Benzer şekilde Yörükân’ın ilkökul 3. Sınıflar için hazırladığı kitaptaki “Bugünkü Türklerin dini: İslam dini, İslam imanı, imanın düsturu: Lâ ilahe illallah Muhammedun Resulullah”⁵⁹

⁵⁴ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 3.

⁵⁵ İbrahim Hilmi Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5 (İstanbul: Hilmi Kütüphanesi ve Marifet Matbaası, 1929), 57.

⁵⁶ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 58.

⁵⁷ Yörükân, *İslam Dini* 5. Sınıf 3. Kitap, 28.

⁵⁸ Yörükân, *İslam Dini* 5. Sınıf 3. Kitap, 28.

⁵⁹ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf* 3, 3.

ifade ve Yörükân'ın ilkokul 3. Sınıflar için hazırladığı kitapta geçen “Biz Türk’üz, Türkler Müslümandırlar. Biz Elhamdülillah Müslümanız. Dinimiz İslam dinidir. İmanımız sağlamdır. Dini bütün, imanı sağlam olanlar hiçbir şeyden yılmazlar. Türk milleti en büyük millettir”⁶⁰ ifadesinde de Türk milletinin dini kimliği açık bir şekilde tanımlanmakta ve bu kimliğin ortak bir değer olduğu anlatılmaktadır. Son olarak İbrahim Hilmi’nin 5.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabındaki “Bugün biz Türkler ruhani vasıtalarla muhtaç olmadan, Allah’ın büyüklüğünü kudretini anlarız”⁶¹ ifadesinde ise; Türklüğün dini anlama biçimi ve rasyonel inanç yapısıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Aslında bu ifade ile aynı zamanda Türklerin dini doğrudan ve aracısız şekilde kavrayabilen bir millet olduğu vurgulanırken, mistik ve ruhani öğelere duyulan ihtiyaç reddedilmekte ve bu durum, Cumhuriyet’in akılcı din anlayışıyla örtüşmektedir.

Din dersi kitaplarında, *Türk* teması güçlü bir biçimde işlenmiş ve *Türklerin medeniliği* teması vurgulanarak, milletin hem ahlaki hem de kültürel üstünlüğü ön plana çıkarılmıştır. Örneğin; Gölpınarlı’nın ilkokul 3.sınıflar için hazırladığı kitapta yer alan “Biz Türküz. Türkler medenidir. Milletimiz, daima ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Türk adı anılınca göğsüm iftiharla kabarır, başım yükselir”⁶² ifadesinde, Türklük yalnızca bir etnik kimlik olarak değil, aynı zamanda medeni ve üstün bir millet olmanın göstergesi olarak sunulmaktadır. Aynı yazarın 5.sınıflar için hazırladığı kitapta yer alan “Artık anlamamız lazım ki medeni dünyanın içinde bulunan Türkler de medenidir.”⁶³ ifadesinde ise; modernleşme süreci içindeki Türk milletinin, Batı uygarlığıyla eşdeğer bir konumda olduğunu kanıtlamaya yönelik bir vurgu içermektedir. Son olarak Gölpınarlı’nın ilkokul 3. Sınıflar için kaleme aldığı kitapta yer alan “Türk çocuğu da medeniyet ve Cumhuriyet yavrusudur. Gazinin ona emanet ettiği Cumhuriyeti yaşatacak ve yaşayacaktır.”⁶⁴ ifadesinde ise; Türklük, Cumhuriyet ile özdeşleştirilmiş, bu kimliğin korunması için sorumluluk bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.

Türklerin İslam dünyasının lideri ve ilerlemeci bir millet olduğu anlatısı da din dersi kitaplarında önemli bir yer tutmuştur. Örneğin İbrahim Hilmi’nin 4.sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen;

Müslüman milletler arasında maddeten ve manen en ziyade ileride olan Türklerdir, çünkü Türkler İslam milletleri arasında daima büyük varlıklar, fedakarlıklar ve yenilikler göstermiş, canlı ve kanlı büyük bir millet olarak medeniyetini tanıtmıştır. Türk milleti tarihte pek büyük inkılaplar yapmış, harikalar göstermiştir. Müslüman milletler içinde en evvel uyanan, varlık gösteren, terakki ve medeniyette ileri giden, taassuptan sıyrılan Türklerdir. Türkler öteden beri İslam dinine merbut kalarak, varlıkları ile kahramanlıkları ile İslam alemini dağılmaktan kurtarmış bir millettir. Anadolu’yu baştan başa İslam memleketine çeviren Türklerdir. Birçok ülkeleri camilerle, İslam abideleri ile süsleyen Türklerdir.⁶⁵

İfadesinde Türklerin ilerici, yenilikçi ve medeniyet kurucu bir millet olduğu vurgulanmaktadır. Türklerin İslam dünyasındaki konumu, sadece dini bir bağlılık üzerinden

⁶⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Dini 3. Sınıf 1. Kitap* (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası, 1927), 24.

⁶¹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 33.

⁶² Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 3*, 18–19.

⁶³ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5*, 14.

⁶⁴ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5*, 35.

⁶⁵ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 67–68.

değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi bir liderlik perspektifinden de ele alınmıştır. Aynı din dersi kitabında geçen “Türkler şimdide teceddüt ve terakkide bütün İslamlara numune olmaya çalışıyorlar. Türklerin terakkisi İslam aleminin uyanmasıdır. Türkler çok kabiliyetli bir millettir. Az zaman içinde İslam aleminin göz kamaştırıcı bir yıldızı gibi parlayacaktır. Türkler dinlerini severler”⁶⁶ ifadesinde de Türk kimliğinin sadece dini bir unsurla değil, medeniyet ve ilerleme anlayışıyla da bütünleştiğini göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi din dersi kitaplarında Türk teması, yalnızca bir aidiyet unsuru olarak değil, çalışkanlık, kahramanlık ve bağımsızlık mücadelesinin taşıyıcısı olarak da ele alınmıştır. Gölpınarlı’nın ilkokul 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen “Düşmanlar, Türk öldü zannederken, Türk onlara dirildığını gösterdi”⁶⁷ ifadesinde Türklerin tarihsel mücadeleler içinde varlığını her zaman koruduğu mesajı verilmektedir. Benzer şekilde Gölpınarlı’nın 5.sınıflar için hazırladığı kitapta geçen “Müslüman milletlerin içinde en kuvvetli millet Türklerdir”⁶⁸ ifadesi de erken Cumhuriyet döneminde Türk kimliğinin üstünlük ve liderlik söylemi üzerinden inşa edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Yörükân’ın ilkokul 3. Sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında yer alan “Biz Türkler vazifemizi bilelim, çalışmaktan geri kalmayalım”⁶⁹ ifadesinde ise; Türklerin çalışkan bir millet olarak idealize edildiği ve görev bilinciyle hareket etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ifade, *Türklerin çalışkanlığı* temasını öne çıkararak, bireylerin sorumluluk bilinciyle hareket etmesini teşvik etmektedir.

Din dersi kitaplarında Türk teması ile ilgili geçen diğer ifadeleri incelediğimizde ise; dini pratiklerin bireyler tarafından anlaşılır ve bilinçli bir şekilde uygulanması hedeflenmiş, bu doğrultuda ibadetin Türkçe yapılması gerektiği fikri ön plana çıkarılmıştır. Dilin milli kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınması, dini metinlerin Türkçeye çevrilmesi ve ibadetlerin ana dilde yapılmasının teşvik edilmesiyle desteklenmiştir. Bu yaklaşım İbrahim Hilmi’nin 5.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında yer alan “Bir Türk çocuğu din kitabını Türkçe okur, dualarını kendi diliyle yapar, vaizleri, hutbeleri, Mevlüdünebevi menkıbelerini Türkçe dinler. Kuran-ı Kerimin surelerini, peygamberimizin sözlerini iyi anlamak için Türkçe tercümeleri dikkatle okur”⁷⁰ ifadesinde açıkça görülmektedir. Bu ifadede Türkçenin ibadet dili olarak teşvik edilmesi, din ve milli kimlik arasındaki bağın güçlendirilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilmiş, bireyin dini bilgisinin kendi ana dilinde şekillenmesi gerektiği fikri benimsenmiştir. Ayrıca ibadetlerin anlamını kavrayarak gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesi, Cumhuriyet’in modernleşme politikaları ile örtüşmekte olup, dini anlayışın bireyin doğrudan idrakine dayandırılmasını ön plana çıkarmaktadır.

Din dersi kitapları *Türk ahlakı* teması çerçevesinde değerlendirildiğinde de Türklüğün yalnızca bir etnik kimlik olarak değil, ahlaki meziyetlerle şekillenmiş bir karakter yapısı olarak sunulduğu görülmektedir. İbrahim Hilmi’nin 4.sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen “Türk mürüvveti, Türk insafı meşhurdur. Çünkü Türkler çok mert, çok âlicenaptırlar”⁷¹ ifadesinde *Türk* milletinin adaletli, vicdanlı ve cömert bir yapıya sahip

⁶⁶ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 69-70.

⁶⁷ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5*, 34.

⁶⁸ Gölpınarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5*, 33.

⁶⁹ Yörükân, *İslam Dini 5. Sınıf 3. Kitap*, 51.

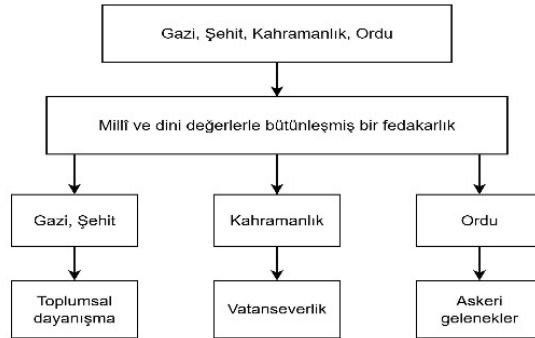
⁷⁰ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 71.

⁷¹ Çığırçan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 4, 94.

olduğu vurgulanmış, mertlik ve âlicenaplık gibi erdemler Türklüğün ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır. Aynı yazarın 5.sınıflar için hazırladığı kitapta da yer alan “Türklük ululuktur, Müslümanlık doğrudur. Anadolu kıt’ası Türklerin yurdu, ocağıdır. Türkler temiz yürekli, doğru, cesur, kahraman ve âlicenap bir millettir. Türkler ahlaklarının metanetiyle, kalp ve imanlarının kuvveti ile tanınmıştır”⁷² ifadesiyle Türklüğün yüksek, asil ve onurlu bir aidiyet olduğu düşüncesini pekiştirirken, cesaret, doğruluk ve temiz yüreklilik gibi ahlaki değerlerin milli kimliği şekillendiren temel unsurlar olarak ele alındığını göstermektedir. Yörükân’ın 5. Sınıflar için hazırladığı kitapta ise; “Türkler, iyi kalpli, doğru ve kahraman insanlardır. İslam dini onların kalplerini bir kat daha yumuşatmış, ruhlarını ve ahlakını yükseltmiştir. Bunun için Türkler gayet azimli, gayet sebatlı ve hür insanlardır”⁷³ cümleleriyle Türklerin doğuştan sahip oldukları ahlaki üstünlüklerinin İslamiyet ile daha da pekiştirildiği vurgulanmış, dinin Türk milletinin ruhunu ve karakterini daha yüksek bir seviyeye taşıdığı fikri işlenmiştir.

Bunun yanında din dersi kitaplarında Türk teması dini ve ahlaki unsurlarla iç içe geçmiş bir yapı olarak sunulmuştur. Örneğin Yörükân’ın ilkökul 3.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen “Türk, namusludur. Namusunu koruduğu gibi hem vatanını hem de dinini korur. Allah bir peygamber hak. İşte Türkün dini budur. Türk Allah’ını sever.”⁷⁴ ifadesi, Türk kimliğinin ahlaki bir temele dayandırıldığını ve namus kavramının sadece bireysel bir erdem olarak değil, milli ve dini sorumluluklarla ilişkilendirilerek genişletildiğini göstermektedir.

2.6. Şehit, Gazi, Kahramanlık, Ordu

Şekil : Gazi, Şehit, Kahramanlık, Ordu Tema ve Alt Temaları

Cumhuriyet’in erken döneminde din dersi kitaplarında şehit, gazi, kahramanlık ve ordu temaları, *millî ve dinî değerlerle bütünleşmiş bir fedakarlık* anlayışının öğrencilere kazandırılmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, şehitlik, gazilik ve kahramanlık kavramları, bireyin dini ve ahlaki sorumluluklarıyla ilişkilendirilmiş ve bu değerler, toplumun birliğini pekiştiren temel unsurlar olarak sunulmuştur. Şehit, dinî bir boyut kazanarak Allah yolunda can vermenin en yüce mertebelerden biri olduğu fikriyle işlenmiş, Gazi ise toplum içinde özel bir statüye sahip olmayı gerektiren kutsal bir fedakârlık olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Gazi ve Şehit temalarının altında *toplumsal dayanışma* teması

⁷² Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 56.

⁷³ Yörükân, *İslam Dini 5. Sınıf 3. Kitap*, 28.

⁷⁴ Yörükân, *İslam Dini 3. Sınıf 1. Kitap*, 24.

ön plana çıkmış, savaşta yaralanan gaziler ve şehit aileleri için toplumun sorumluluk taşıması gerektiği mesajı verilmiştir. Kahramanlık teması altında yer alan *vatanseverlik* teması ise; sadece bir duygu olarak değil, bireyin yerine getirmesi gereken bir görev olarak ele alınmıştır. Ordu teması altında askerlik hizmeti milli ve dini bir yükümlülük olarak gösterilmiştir. *Askeri gelenekler* temasıyla da, savaşta kazanılan zaferlerin dini ve milli bir anlam taşıdığı vurgulanarak, ordunun sadece bir savunma gücü değil, Türk milletinin kahramanlık ve bağımsızlık iradesinin sembolü olduğu anlatılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulan din dersi kitaplarında şehit teması, yalnızca bir savaş kaybı değil, dini ve ahlaki bir üstünlük mertebesi olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, şehitlik kavramı, İslam'ın kutsal bir makamı olarak sunulmuş ve şehitlerin Allah katındaki yüceliği vurgulanmıştır. İzmirli İsmail Hakkı'nın ortaokul 1.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında geçen;

Şehitlik Makamı: Allah yolunda katlolan kimseye şehit denir. Akıl bağı ve cenabetten pak olan, yaralandıktan sonra menâfiğ hayattan intifa etmeyen, bi gayr-ı hak katl olunan şehitlerin, yıkanmaksızın namazları kılınır. Kanlarıyla, yaralarıyla defn olunur, yalnız üzerlerinden kefene salih olmayan şeyler çıkarılır, bu şerâite caiz olmayan şehitler yıkanır, sonra namazları kılınır.⁷⁵

İfadesi, şehitliğin yalnızca savaş meydanında ölmekle sınırlı kalmadığını, bunun aynı zamanda dini misyon taşıyan bir fedakârlık olduğunu ortaya koymaktadır. Şehitlerin defnedilme şekline ilişkin detaylar ise, onların ölümünün maddi değil, manevi bir zafer olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Şehitlerin yıkanmadan, kanlı elbiseleriyle defnedilmeleri onların saf ve günahsız kabul edildiğini, kanlarının temizlenmesi gerekmeyen kutsal bir nişane olarak görüldüğünü göstermektedir. Mehmet Ziya'nın ortaokul 2. Sınıflar için hazırladığı siyer kitabında yer alan “Resul-ü Ekrem şühedâyı gusletmeksizin, kanlı libaslarıyla defnettirdi.”⁷⁶ ifadesi de bu anlayışa dayanak oluşturmakta ve öğrencilerin şehitliği Peygamber'in sünnetine dayanan bir şeref olarak görmeleri sağlanmaktadır.

Din dersi kitaplarında şehit ve gazi temalarının alt teması olarak karşımıza çıkan toplumsal dayanışma, sadece bireysel bir erdem olarak değil, dini ve milli bir sorumluluk olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, savaş ve barış dönemlerinde toplumun dayanışma içinde olması gerektiği vurgulanmış, özellikle gaziler, şehit yakınları ve yoksul bireyler için yardımlaşmanın bir görev olduğu fikri işlenmiştir. Örneğin İbrahim Hilmi'nin 5.sınıflar için hazırladığı din dersi kitabında yer alan “Şeker bayramındaki sadakaları memlekette böyle hayır işleriyle uğraşan cemiyetlere, mesela harpte yaralılarımıza, sulhte malul gazilerimize, şehit yavrularına bakan, mekteplerdeki fakir çocuklarına yemek veren Hilâl-i Ahmer (Kırmızı Ay)”⁷⁷ ifadesinde, bayram gibi dini günlerin sadece bireysel ibadetlerle değil, toplumsal sorumluluklarla da anlam kazanması gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır. Bayram sadakalarının gazilere, şehit çocuklarına ve fakirlere verilmesi, milli fedakârlık ile dini paylaşım ahlakının iç içe geçtiğini göstermektedir. Benzer şekilde, İsmail Hakkı'nın ortaokullar için kaleme aldığı siyer kitabında da yer alan “Zenginlerin servetlerinden muhtaç olanlara bir hassa ayrılıyor. Borçlular, gaziler...”⁷⁸ ifadesi de toplumun gelir

⁷⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Din Dersleri* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1341), 75–76.

⁷⁶ Mehmet Ziya, *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1926), 100.

⁷⁷ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 15.

⁷⁸ Mehmet Ziya, *Haseât* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1342), 26.

adaletine ve sosyal yardımlaşmaya dayalı bir yapıya sahip olması gerektiği fikrini pekiştirmektedir. Burada özellikle gazilerin toplum içinde korunması ve desteklenmesi gereken ayrıcalıklı bir kesim olarak görülmesi, savaşta gösterilen fedakârlıkların yalnızca bireylere ait olmadığı, tüm milletin sorumluluk taşıdığı düşüncesini yansıtmaktadır. Zenginlerin mallarının bir kısmının ihtiyaç sahiplerine ayrılması fikri, İslam'daki zekât ve sadaka anlayışıyla örtüşmekte ve bu doğrultuda gaziler, şehit yakınları ve yoksullar için bir milli ve dini yardımlaşma bilinci oluşturulması amaçlanmaktadır.

Din dersi kitaplarında kahramanlık temasının alt teması olarak geçen vatanseverlik, bireyin milli ve dini kimliğiyle özdeşleştirilen bir ideal olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, kahramanlık yalnızca savaş meydanlarında gösterilen bir cesaret değil, vatan sevgisiyle bütünleşmiş bir fedakârlık bilinci olarak ele alınmıştır. Örnek olarak İbrahim Hilmi'nin 3.sınıflar için hazırladığı ders kitabında geçen "Zulüm gören İzmir, İstanbul, Adana, Edirne gibi şehirler de ana vatana kavuştukları, kahraman ordumuzun gayreti ile düşmandan kurtuldukları günleri kendilerine Kurtuluş bayramı yapmışlardır."⁷⁹ ifadesi, vatanın düşman işgalinden kurtarılmasını yalnızca bir askeri zafer olarak değil, milletin bir bayram havasında kutlaması gereken kutsal bir olay olarak sunmaktadır. Burada, Türk ordusunun kurtarıcı bir güç olduğu ve halkın bağımsızlığa kavuşmasını sağladığı vurgulanarak, öğrencilerin milli mücadeleye karşı bilinç kazanmaları hedeflenmiştir. Aynı yazarın 5. Sınıflar için hazırladığı ders kitabında yer alan "Dinini, vatanını seven bir Türk askeri hizmetlerini canla, başla ifa eder. Askerlikten kaçmaz, vatani uğrunda canını esirgemez, harp meydanlarında gazi veya şehit olmaktan başka bir şey düşünmez."⁸⁰ ifadesi de askerliğin sadece bir zorunluluk değil, bir iman ve vatan sevgisi göstergesi olduğu anlatılmaktadır. Burada, askerlik vatanseverliğin en yüce ifadesi olarak sunulmuş, Türk askerinin gözünü kırpmadan canını feda etmeye hazır olduğu vurgulanmıştır. Son olarak İzmirli İsmail Hakkı'nın ortaokullar için kaleme aldığı siyer kitabında geçen "Harben fetih olunan şehirlerde hatib hutbeyi, solunda bulunduracağı bir kılınca dayanıp irad etmek, sulhen fetih olunan şehirlerde kılınçsız hutbe okumak."⁸¹ ifadesinde de *askeri gelenekler*, fetih ve dini ritüellerle iç içe geçmiş bir şekilde sunulmuştur. Bu durum bize fetih kavramının hem dini hem de askeri bir anlam taşıdığını göstermektedir.

2.7. Kemalizm

Kemalizm kavramı, 1924-1946 yılları arasında okutulan din dersi kitapları ve öğretim programlarında doğrudan yer almamakla birlikte, Atatürk ulusal bir önder olarak ön plana çıkarılmış⁸² ve ona bağlılık teşvik edilmiştir.⁸³ Bu durum, tek partili dönemde din eğitiminin, millî değerleri pekiştiren bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, Atatürk'ün liderliği, şahsiyeti ve görüşlerinin takip edilmesi gerektiğine yapılan vurgular, onu yalnızca bir tarihî figür değil, aynı zamanda rehber alınması gereken bir otorite ve model olarak konumlandırmıştır.⁸⁴ Bu bağlamda, eğitim politikaları, dini değerleri ulusal

⁷⁹ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 13.

⁸⁰ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 5, 24.

⁸¹ İsmail Hakkı, *Din Dersleri*, 60.

⁸² Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 13.

⁸³ Çığıracan, *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep* 3, 39.

⁸⁴ Muallim Abdüllbaki Gölpinarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 5* (İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası, 1929), 19.

kimlik bilinciyle bütünleştirirken, Atatürk'ün modernleşme ve ulus-devlet inşasındaki rolünü ön plana çıkararak, onu takip edilmesi gereken bir lider olarak sunmuştur.

Sonuç

Bu çalışma, 1924-1946 yılları arasında din dersi kitaplarında milliyetçi değerlerin nasıl işlendiğini, milli kimlik inşasında dinin nasıl konumlandırıldığını ve eğitim politikalarının ulus-devlet inşasına nasıl katkı sunduğunu incelemiştir. Bulgular, din dersi kitaplarında milliyetçilik ve ulusal kimlik inşasının, tarih ve yurttaşlık bilgisi gibi ders kitaplarından farklı bir şekilde, dini referanslarla meşrulaştırılarak sunulduğunu göstermektedir. Milliyetçi değerler, doğrudan dini söylemlerle ilişkilendirilmiş ve *millî iman* kavramı etrafında şekillendirilmiştir. Türk kimliği, İslam ile iç içe geçmiş bir aidiyet olarak sunulmuş; vatan, şehitlik, gazilik ve kahramanlık kavramları dini referanslarla güçlendirilerek öğrencilerin ulusal ve dini kimliklerini bütünleşik bir yapıda içselleştirmesi hedeflenmiştir.

Bulgular, özellikle milliyetçilik temasında tarih ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarından ayrıran noktaları ortaya koymaktadır. Kılınç, tarih ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında milliyetçiliğin Osmanlı eleştirisi ve Cumhuriyet'in kazanımları bağlamında kurgulandığını belirtirken, bu çalışmada din dersi kitaplarında milliyetçiliğin İslam ile bütünleştirilerek vatan sevgisi, şehitlik ve milli iman gibi dini kavramlarla desteklendiği tespit edilmiştir. Özçetin ve Babahan da ders kitaplarında milliyetçiliğin nasıl işlendiğine dair önemli değerlendirmelerde bulunmuş; Babahan, milliyetçiliğin daha seküler bir çerçevede ele alındığını savunurken, bizim bulgularımız din dersi kitaplarında bu söylemin İslami referanslarla pekiştirildiğini göstermektedir.

Vatan ve ulusal kimlik bağlamında, bu çalışmanın sonuçları, Türkçe ve tarih ders kitaplarında vatan kavramının nasıl işlendiğine dair yapılan önceki çalışmalarla örtüşmektedir. Özkan'ın ortaokul Türkçe ders kitaplarına yönelik analizinde, milli kimlik inşasının tarih, dil ve ahlaki değerler gibi unsurlar üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak din dersi kitaplarında vatan sevgisinin yalnızca milli bir bağlılık unsuru değil, aynı zamanda dini bir vecibe olarak işlendiği, bu bağlamda “Vatanı sevmek imandandır” anlayışının öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle, din dersi kitaplarının vatan sevgisini pedagojik bir araç olarak kullanma biçimi diğer ders kitaplarından farklı bir boyut taşımaktadır.

Milli simgeler ve kahramanlık bağlamında, Cumhuriyet'in erken döneminde din dersi kitaplarında Atatürk'ün liderliğinin doğrudan Kemalizm kavramı ile ilişkilendirilmeden işlendiği görülmektedir. Gürses ve Pazarcı yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında Atatürk ve Cumhuriyet'in, milli kimliğin temel yapı taşları olarak sunulduğunu ifade etmektedir. Ancak din dersi kitaplarında Atatürk, ulusal önder olarak yer almakla birlikte, dini söylemlerle doğrudan ilişkilendirilmemiştir. Bunun yerine, milli bayramlar ve bayrak gibi semboller, dini ve milli değerlerin kesişim noktasında ele alınarak kolektif aidiyetin güçlendirilmesine katkı sunmuştur.

Türk kimliği ve İslam ilişkisi konusunda, bulgularımız, önceki çalışmaların ortaya koyduğu bazı genel eğilimlerle benzerlik gösterse de önemli farklılıklar da içermektedir. Kılınç, tarih ve coğrafya ders kitaplarında Türklüğün seküler bir kimlik olarak işlendiğini savunmaktadır. Oysa din dersi kitaplarında Türklük, doğrudan İslamiyet ile özdeşleştirilmiş,

“Türkler İslam’ın en sadık savunucularıdır” söylemi sıkça vurgulanmıştır. Bu bulgu, din eğitiminin ulusal kimlik inşasındaki farklı işlevine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, din dersi kitapları yalnızca dini bilgilerin öğretildiği materyaller olmaktan ziyade Cumhuriyet’in ulus-devlet inşasında ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır. Milliyetçi değerlerin din dersi kitaplarında nasıl işlendiğine dair bu çalışma, literatürde eksik kalan bir alanı doldurmakta ve milliyetçilik ile dinin iç içe geçtiği pedagojik bir çerçevenin nasıl oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ilerleyen çalışmaların yalnızca ders kitaplarına değil, öğretmen kılavuzlarına, uygulamadaki müfredat pratiklerine ve çok partili dönem sonrası gelişmelere de odaklanması gerekmektedir. Özellikle milliyetçi değerlerin zaman içindeki dönüşümünün boylamsal karşılaştırmalarla incelenmesi, dinî söylemdeki süreklilik ve değişimleri anlamak açısından önemli bir katkı sağlayacaktır. Böylece Türkiye’de eğitim, din ve ideoloji arasındaki çok katmanlı ilişki daha derinlemesine değerlendirilebilecek; din eğitiminin ulusal kimlik inşasındaki tarihsel rolü daha bütüncül biçimde ortaya konabilecektir.

Kaynakça | References

- Akıncı, Abdulvahap. “Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) ilişkisi.” *İnsan ve İnsan Dergisi* 21 (2019), 413-430. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.540654>
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Babahan, Ali. *Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Milliyetçilik ve Din*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni*. çev. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 3. Basım, 2017.
- Çayır, Kenan. “Biz” Kimiz? *Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Çocuklara İlk Ma’lûmât-ı Dîniyye Birinci Kitab: İlk Mektep – İlk Devre*. İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmî (Orhaniye Matbaası), 1926.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Din Dersleri ‘Amme Cüz’-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteplerin İlk Sınıflarına*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1344/1927.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Din Dersleri Kâd Semia Cüz’-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber, Üçüncü Kitab: İlk Mekteplerin Son Sınıflarına*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1344/1926.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Din Dersleri Tebâreke Cüz’-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteplerin Orta Sınıflarına*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1343.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Din Dersleri ve Vezzâriyat Cüz’-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber, Dördüncü Kitab*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1927/1345.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Din Dersleri Vezzâriyat Cüz’-İ Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber: İlk Mekteplerin Son Sınıflarına*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1344/1927.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Müslüman Çocuk Yeni İlm-i Hâl*. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1326/1908.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 3*. İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası, 1929.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 4*. İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası, 1929.
- Çığıracan, İbrahim Hilmi. *Türk Çocuğunun Din Kitabı, İlk Mektep 5*. İstanbul: Hilmi Kütüphanesi, Marifet Matbaası, 1929.
- Çoştı, Kamil. “1826’dan 1923’e Din Eğitime Yönelik Neşredilen Eserler Bibliyografyası”. *International Symposium of Education and Values-4*. 512-525. Karabük/Turkey, 2020.
- Çoştı, Kamil. “1924-1949 Yılları Arasında Yayımlanmış Din Eğitimi Kitaplarında Ahlak Dair Konular”. *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler*, II, 634-652, Sinop: İkizler Matbaası, 2016.
- Çoştı, Kamil. *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Çoştı, Kamil. “Tek Parti Dönemindeki Bazı Dinî Yayınların Yasaklanma Sebepleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 33 (2015), 97-122.
- Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 3*. İstanbul: Şirketi Mürettebiye, Tefeyyüz Kitaphanesi, 1930.
- Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıf: 4*. İstanbul: Ahmet Kamil ve Şeriki Matbaası, Tefeyyüz Kitaphanesi, 1929.

- Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki. *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Sınıfı* 5. İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası, Tefeyyüz Kitaphanesi, 1929.
- Gürses, Fatma ve Nilgün Gürkan Pazarıcı. “Siyasal Gündemin Yurttaşlık Kavramına Etkileri: Ders Kitapları Üzerinden Bir İnceleme.” 5. *Karaburun Bilim Kongresi Bildirisi içinde*. 1–37. İzmir, 2010.
- İsmail Hakkı, İzmirli. *Din Dersleri*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1341.
- Kara Özkan, Neşe. “Türkçe Ders Kitaplarında Milli Kimlik İnşası.” *Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2024), 111–134.
<https://doi.org/10.32321/cutad.1386404>
- Keskin, Mustafa. “Ziya Gökalp’te Vatan Kavramı.” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1991), 443–452.
- Kılınç, Uğur. “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Ders Kitaplarındaki Milliyetçi Motiflerin Ulus Devletin İnşasındaki Rolü: 1923–1950 Arası Dönem.” *Tezkire Dergisi* 32/83 (2023), 159–174.
- Özçetin, Burak. “İlköğretim Ders Kitaplarında Vatandaşlık, Milliyetçilik ve Militarizm.” *Eleştirel Eğitim Seçkisi*. ed. N.S. Baykal vd. Ankara: Pegem Akademi, 2014,
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 9. Basım, 2020.
- Parlak, İsmet. *Kemalist İdeolojide Eğitim - Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.
- Turan, Mehmet. *1950 ile 1960 Yılları Arası Ortaokul Tarih Dersi Kitaplarında Yer Alan Milli Kimlik Kavramının İçerik Analizi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Türk Dil Kurumu. Erişim 14 Mayıs 2025. <https://sozluk.gov.tr>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Din Dersleri Peygamberimiz*. İstanbul: Türk Matbaası, Kanaat Kütüphanesi, 1926.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Dini 3. Sınıf 1. Kitap*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası, 1927.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Dini 4. Sınıf 2. Kitap*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Türk Matbaası, 1927.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Dini 5. Sınıf 3. Kitap*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Letafet Matbaası, 1927.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *İslam Dini 4. Sınıf 2. Kitap*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Türk Matbaası, 1927.
- Zengin, Mahmut. *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.
- Zengin, Mahmut - Menküç, Dilek. “Cumhuriyet Döneminde Din Dersi Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1924–1982)”. *Turkish Studies* 12/10 (2017), 361–386.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12072>
- Ziya, Mehmet. *Haseât*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, Tab’ ve Naşir: İbrahim Hilmi Kitaphane-i Hilmi., 1342.